YASHIL MOLIYA TUSHUNCHASI VA UNING MOLIYA TIZIMIDAGI O‘RNI

Mustafoyev Azizbek Ro’zimetovich

Osiyo Xalqaro Universiteti

XXI asrda global iqtisodiyot oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ekologik barqarorlikni ta’minlash hisoblanadi. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi, atmosfera havosining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi va ekologik xavfsizlik bilan bog‘liq muammolar iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu sababli dunyoning ko‘plab mamlakatlarida “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi keng joriy etilmoqda. Mazkur konsepsiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida yashil moliya tizimi shakllanib, iqtisodiyotni ekologik jihatdan barqaror rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Yashil moliya ekologik va ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli investitsiyalarni rag‘batlantirish, ekologik loyihalarni moliyalashtirish hamda uglerod chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan moliyaviy mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, ekologik sug‘urta, barqaror investitsiya fondlari va boshqa moliyaviy instrumentlar dunyo moliya bozorlarida muhim o‘rin egallamoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda yashil iqtisodiyot va yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilib, iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish hamda ekologik loyihalarni moliyalashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Yashil moliya (Green Finance) tushunchasi iqtisodiy faoliyatning ekologik barqarorligini ta’minlashga qaratilgan moliyaviy resurslar, investitsiyalar va moliyaviy instrumentlar tizimini anglatadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Atrof-muhit dasturi (UNEP) ta’rifiga ko‘ra, yashil moliya ekologik va iqlim bilan bog‘liq xavflarni kamaytirishga xizmat qiluvchi investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun moliyaviy oqimlarni safarbar etish jarayonidir.

Yashil moliya konsepsiyasining shakllanishi barqaror rivojlanish nazariyasiga bevosita bog‘liq. 1987-yilda e’lon qilingan Brundtland hisobotida barqaror rivojlanish kelajak avlodlar ehtiyojlariga zarar yetkazmagan holda bugungi avlod ehtiyojlarini qondirish sifatida talqin qilingan. Mazkur yondashuv keyinchalik iqtisodiyotning barcha sohalariga, jumladan moliya tizimiga ham tatbiq etildi.

Yashil moliyaning asosiy maqsadi iqtisodiy o‘sish va ekologik muhofaza o‘rtasida muvozanatni ta’minlash hisoblanadi. An’anaviy moliya tizimi asosan foyda olishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, yashil moliya iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy natijalarni ham hisobga oladi.

Yashil moliya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ekologik barqarorlik;
- resurslardan oqilona foydalanish;
- uglerod chiqindilarini qisqartirish;
- energiya samaradorligini oshirish;
- ijtimoiy mas’uliyat;
- uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik.

Mazkur tamoyillar moliya institutlarining investitsion qarorlarini qabul qilishda ekologik omillarni hisobga olishga xizmat qiladi.

Yashil moliya tizimida turli moliyaviy instrumentlar qo‘llaniladi. Ularning asosiy vazifasi ekologik loyihalarni moliyalashtirish va investorlarni yashil iqtisodiyotga yo‘naltirishdan iborat.

Yashil obligatsiyalar ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladigan qimmatli qog‘ozlardir. Ular orqali jalb qilingan mablag‘lar qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, suv resurslarini boshqarish va chiqindilarni qayta ishlash loyihalariga yo‘naltiriladi.

Birinchi yashil obligatsiya 2007-yilda Jahon banki tomonidan chiqarilgan. Hozirgi kunda yashil obligatsiyalar bozori jadal rivojlanib, trillionlab dollarlik kapitalni jalb etmoqda.

Yashil kreditlar ekologik samaradorlikni oshirishga qaratilgan loyihalar uchun tijorat banklari tomonidan taqdim etiladigan kredit mablag‘laridir. Bunday kreditlar ko‘pincha imtiyozli foiz stavkalari asosida ajratiladi. Barqaror investitsiyalar investorlarning moliyaviy daromad bilan birga ekologik va ijtimoiy natijalarni ham hisobga olgan holda investitsiya kiritishini nazarda tutadi. Uglerod bozorlari korxonalar o‘rtasida uglerod emissiyalari kvotalarining savdosini tashkil etadi. Bu mexanizm korxonalarni atmosfera chiqindilarini kamaytirishga rag‘batlantiradi.

Ekologik sug‘urta korxonalarni ekologik xavflardan himoya qilishga qaratilgan sug‘urta xizmatlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu instrument ekologik zarar oqibatlarini qoplash imkonini beradi. Yashil moliya zamonaviy moliya tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Uning ahamiyati bir qator yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi.

- Birinchidan, yashil moliya iqtisodiyotning ekologik transformatsiyasini moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi. Qayta tiklanuvchi energiya, ekologik transport va energiya tejamkor texnologiyalarni rivojlantirish uchun katta hajmdagi investitsiyalar talab qilinadi. Yashil moliya ana shu ehtiyojlarni qondirishga xizmat qiladi.
- Ikkinchidan, yashil moliya investitsion resurslarning samarali taqsimlanishini ta’minlaydi. Natijada moliyaviy oqimlar ekologik jihatdan xavfsiz va istiqbolli loyihalarga yo‘naltiriladi.
- Uchinchidan, yashil moliya iqlim bilan bog‘liq moliyaviy xavflarni kamaytiradi. Tabiiy ofatlar, qurg‘oqchilik va boshqa ekologik muammolar moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Yashil moliya ushbu xavflarni oldindan baholash va boshqarish imkonini beradi.
- To‘rtinchidan, yashil moliya moliyaviy institutlarning raqobatbardoshligini oshiradi. Ekologik mas’uliyat tamoyillariga amal qiluvchi banklar va investitsiya fondlari investorlar ishonchini qozonadi.
- Beshinchidan, yashil moliya xalqaro kapital bozorlariga integratsiyalashuvni kuchaytiradi. Xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan ekologik loyihalarga katta mablag‘lar ajratilayotgani ushbu yo‘nalishning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda yashil moliya bozorining hajmi yil sayin ortib bormoqda. Yevropa Ittifoqi yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha eng faol hududlardan biri hisoblanadi. Yevropa Komissiyasi tomonidan qabul qilingan “Yashil kelishuv” dasturi iqtisodiyotni uglerod neytralligiga olib chiqishni maqsad qilgan.

Xitoy yashil moliyani rivojlantirish bo‘yicha yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda yashil kreditlar va yashil obligatsiyalar bozori jadal rivojlanmoqda. Xitoy Markaziy banki ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun maxsus mexanizmlarni joriy qilgan.

AQSHda esa ESG (Environmental, Social and Governance) investitsiyalari keng tarqalgan. Investorlar kompaniyalarning ekologik va ijtimoiy mas’uliyat darajasini baholash orqali investitsiya qarorlarini qabul qilmoqda.

Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi Osiyo mamlakatlari ham yashil moliya bozorlarini rivojlantirish bo‘yicha muhim tajribaga ega. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” mamlakatda ekologik barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan.

Respublikada quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish hamda suv resurslaridan oqilona foydalanish bo‘yicha qator loyihalar amalga oshirilmoqda.

Tijorat banklari tomonidan ekologik loyihalarni moliyalashtirish hajmi ortib bormoqda. Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga kreditlar ajratilmoqda. Shu bilan birga, yashil moliya bozorini rivojlantirish uchun quyidagi muammolar mavjud:

- yashil moliyalashtirish bo‘yicha normativ-huquqiy bazaning yetarlicha rivojlanmaganligi;
- yashil obligatsiyalar bozorining boshlang‘ich bosqichda ekanligi;
- investorlarning ekologik investitsiyalar bo‘yicha xabardorligi pastligi;
- yashil loyihalarni baholash metodologiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi.

Kelgusida ushbu muammolarni bartaraf etish orqali O‘zbekistonda yashil moliya tizimining yanada rivojlanishi kutilmoqda. Yashil moliya zamonaviy moliya tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi. U ekologik loyihalarni moliyalashtirish, investitsion resurslarni samarali taqsimlash va iqlim xavflarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo tajribasi yashil moliyaning iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini shakllantirishdagi rolini tasdiqlamoqda. O‘zbekiston uchun ham yashil moliya mexanizmlarini rivojlantirish, yashil obligatsiyalar bozorini kengaytirish, ekologik investitsiyalarni rag‘batlantirish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Yashil moliyaning samarali rivojlanishi mamlakatning ekologik xavfsizligini mustahkamlash, energiya samaradorligini oshirish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” to‘g‘risidagi qarorlari va farmonlari.
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Sustainable Development Goals Report. New York, 2024.
3. UNEP. Green Finance for Sustainable Development. Nairobi, 2023.
4. World Bank. Climate and Development Report. Washington D.C., 2024.
5. OECD. Green Finance and Investment Report. Paris, 2024.
6. International Finance Corporation (IFC). Green Finance: A Bottom-Up Approach. Washington D.C., 2023.
7. Climate Bonds Initiative. Green Bond Market Summary. London, 2024.
8. Sachs J. The Age of Sustainable Development. New York: Columbia University Press, 2015.
9. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education, 2022.
10. Fabozzi F.J. Capital Markets and Sustainable Finance. Wiley, 2023.
11. Қурбонов Ш. Молия бозори ва инвестициялар. Тошкент: Iqtisod-Moliya, 2022.
12. Вахабов А.В., Маликов Т.С. Молия. Тошкент: Iqtisod-Moliya, 2021.

13. Rasulov A. Barqaror iqtisodiy rivojlanish va yashil moliya. Toshkent, 2023.
14. Asian Development Bank. Green Finance Framework. Manila, 2024.
15. European Commission. European Green Deal Investment Plan. Brussels, 2024.